

Wolsza, Tadeusz

"Dziennik czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939-1947", opracował Jacek Piotrowski, Wrocław 2004, t. 1, ss. 645; t. 2, ss. 675, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 37/3, 224-228

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

bionych zbiorów, Autor zaś nie będzie już w Rosji *persona non grata* tylko dlatego, że porusza temat tak drażliwy, jakim jest honorowe zadośćuczynienie za lata grabieży.

Do rąk czytelnika trafiła publikacja mająca duże wartości poznawcze. Wypełnia ona lukę w historiografii polskiej rosyjskiej oraz wspomaga dalszą obiektywizację dyskusji o losach dóbr kultury w czasach nowożytnych w stosunkach Polski z Rosją, Litwą, Białorusią i Ukrainą (sukcesorami prawnymi ZSRR), stanowiąc także ważny i pozytywny wkład—przez prawdę historyczną⁴—do napiętych dzisiajstosunków polsko-rosyjskich. Jest ona dobrą podstawą do dalszych dyskusji naukowych nad tą interesującą, ale nadal zmitologizowaną i kontrowersyjną problematyką.

Daniel Boćkowski
Białystok-Warszawa

Dziennik czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939-1947, opracował Jacek Piotrowski, t. 1, Wrocław 2004, ss. 645; t. 2, Wrocław 2004, ss. 675. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

W 2004 r. staraniem młodego wrocławskiego historyka dziejów najnowszych Jacka Piotrowskiego oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego ujrzał światło dzienne obszerny *Dziennik czynności prezydenta RP na obczyźnie Władysława Raczkiewicza 1939-1947*. Tytuł wydawnictwa wydaje się zawężony, obok bowiem dziennika czynności głowy państwa od pierwszych dni urzędowania na uchodźstwie, Władysława Raczkiewicza, omawiane tu dwutomowe wydawnictwo obejmuje również fragment dziennika czynności wojewody pomorskiego od 1 września 1939 r. Myślę, iż dodatkowe uwzględnienie całego września wydaje się jak najbardziej uzasadnione i daje możliwość szczegółowego zapoznania się z działalnością wojewody pomorskiego przynajmniej do 17 września. Od 18 września do 1 października 1939 r., jaktownika z przytoczonej dokumentacji, w dzienniku zabrakło jakichkolwiek wpisów. Wydawca nie dotarł natomiast do dziennika czynności wojewody pomorskiego za okres od lipca 1936 r. do końca sierpnia 1939 r. Ten cenny materiał archiwalny aktualnie znajduje się w zbiorach Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, w zespole Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego, i był już przedmiotem naukowej analizy¹.

⁴ Warto w tym miejscu odwołać się do konstatacji wybitnego metodologa historii, który z dużą dozą racji i niezwykłym wyczuciem przed niemal ćwierćwieczem pisał: „Mimo że przeszłość historyczna minęła i nic nie może nam jej przywrócić, nie jest ona martwa. Jest ona żywym bytem dynamicznym, nie istnieje bowiem, nawet w odniesieniu do bardziej odległych epok, zamknięty proces poznawczy przeszłości. Wraz z upływem czasu te same zdarzenia widzimy w coraz to nowym, zwykle pełniejszym świetle, poznajemy je z coraz to innej perspektywy (...), każe [to — D. B.] niezmiennie pisać historię na nowo. Daje to również pewność, że prawdy historycznej ominąć się nie da”. J. Topolski, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznań 1983, s. 495.

¹ W. Korpalska, *Władysław Raczkiewicz wojewoda pomorski lipiec 1936-wrzesień 1939*, w: *Pokolenie spełnionego obowiązku. Studia z dziejów Polski i Polaków w kraju i na obczyźnie w XX wieku dedykowane profesorowi Józefowi Garlińskiemu*, pod red. J. Farysia, R. Nira i M. Szczerbińskiego, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 33-37. Pomorskiemu epizodowi w biografii Władysława Raczkiewicza studium poświęcił również T. Katelbach, *Na stanowisku wojewody pomorskiego*, „Zeszyty Historyczne” 1971, nr 20, s. 59-77.

Jacek Piotrowski jest pracownikiem Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Gros swoich naukowych zainteresowań poświęcił badaniom dziejów polskiej emigracji we Francji i w Wielkiej Brytanii po 1939 r. Z tego też zakresu opublikował kilka ważnych prac i artykułów, w tym fragmenty diariusza Władysława Raczkiewicza². Stosunkowo niedawno zaś wydał drukiem rozprawę na temat piłsudczyków na emigracji, która stanowiła podstawę jego habilitacji³.

Dziennik czynności prezydenta RP za lata 1939-1947 obok sukcesywnie wydawanych przez Polską Akademię Umiejętności *Protokołów posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*⁴ należy uznać za jedno z najważniejszych źródeł do badań funkcjonowania władz polskich na obczyźnie okresu 1939-1945 i pierwszych lat po zakończeniu działań wojennych. Lektura omawianych tomów pozwala ponad wszelką wątpliwość wysunąć konstatację, iż pomieszczone tam informacje, wskazówki i dane dają możliwość uzupełnienia luk w biografii prezydenta, również w zakresie podejmowanych przez niego decyzji i głoszonych poglądów. *Dziennik czynności...* to nie tylko spis osób, które w określonym celu odwiedziły prezydenta oraz wykaz podróży i wizyt, które złożył Władysław Raczkiewicz w latach 1939-1947. Z dokumentacji wynika, iż prezydent niemal we wszystkich sprawach zajmował stanowisko, komentował wydarzenia, przy rozwiązywaniu zaś kontrowersyjnych problemów szukał kompromisów. Widać to szczególnie przy zagadnieniach dotyczących relacji pomiędzy poszczególnymi podmiotami władzy w „polskim Londynie” (prezydent — rząd — Rada Narodowa — Najwyższa Izba Kontroli). Omawiane wydawnictwo będzie również przydatne w analizie stosunków polsko-czechosłowackich na emigracji oraz nie mniej ważne przy rozważaniach na temat polityki Związku Sowieckiego wobec władz RP w Londynie i odwrotnie. *Dziennik czynności...* daje ponadto pogląd na przebieg ciężkiej choroby, która utrudniała prezydentowi sprawne wykonywanie obowiązków, zwłaszcza w latach 1946-1947. W końcu stałym punktem zapisów w omawianym źródle są drobiazgowo informacje na temat bombardowania stolicy Wielkiej Brytanii, skali zniszczeń i zniszczeń oraz dane na temat sukcesów militarnych Armii Czerwonej na wschodzie. Ten drugi wątek jak najbardziej dotyczył troski o przyszłe losy Polski.

Z przedstawionej w pracy dokumentacji wynika, iż prezydent gościł setki osób, najwybitniejszych polityków z całego świata, w tym głowy koronowane. Sam również składał spektakularne wizyty. Nie wydaje się więc dziełem przypadku, iż konferował np. z Winstonem Churchillem, Edvardem Benesem i Antonym Edenem. Z polskich kręgów emigracyjnych, co jest zrozumiałe, dostęp do głowy państwa mieli premierzy, naczelni wodzowie, ministrowie, dyplomaci, ambasadorzy, prezesi państwowych instytucji, działacze i eksperci różnego rodzaju organizacji oraz liderzy partii i stronnictw politycznych. Można wysunąć hipotezę, iż dla swoich decyzji prezydent szukał oparcia przede wszystkim wśród kierownictwa NIK, stąd częste wizyty prezesa Tadeusza Tomaszewskiego oraz innych urzędników: dr. Zygmunta Nagórskiego, prof. Tadeusza Grodyńskiego i ppłk. Stanisława Rocha Okoniewskiego. Mile widziani byli również działacze Związków Ziemi Wschodnich RP, Północno-Wschodniego i Południowo-Wschodniego, tym bardziej, iż nad tym pierwszym prezydent już od 1941 r. deklarował honorowy pa-

² J. Piotrowski, *Kłęska na terenie Francji w „Dziennikach czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza” (fragment od 10 maja 1940 r. do 20 czerwca 1940 r.)*, „Niepodległość”, t. LII, Warszawa 2002, s. 161-202.

³ Idem *Piłsudzycy bez lidera (po 1 września 1939 roku)*, Toruń 2004.

⁴ Wydawcy opublikowali dotychczas sześć tomów i doprowadzili dokumentację do kwietnia 1944 r. *Protokoły Posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. VI: lipiec 1943-kwiecień 1944, redaktor naukowy M. Zgórniak, opracował W. Rojek przy współpracy A. Suchcitz, Kraków 2003.

tronat⁵. Potwierdzeniem tego wydają się częste spotkania z Józefem Godlewskim, Stanisławem Paprockim, prof. Władysławem Wielohorskim, dr. Piotrem Siekanowiczem i od 1941 r. Tadeuszem Kiersnowskim. Nie mniejszym zaufaniem prezydent darzył również Tadeusza Katelbacha, z którym znał się jeszcze z czasów ZMP „Zet”⁶. Wszelako powyższy wykaz nie wyczerpuje list osób, które kontaktowały się z prezydentem. Drzwi prezydenckiego gabinetu były zawsze otwarte dla polityków i kurierów z kraju. Nie stanowi więc zaskoczenia to, iż dotarli do niego m.in. Jan Nowak Jeziorański, Jan Karski, Franciszek Białas i Zbigniew Stypułkowski, którzy złożyli szczegółowe relacje z wydarzeń w Polsce. Władysław Raczkiewicz gościł również kilkuset zwykłych emigrantów, niższych rangą oficerów, szeregowych członków organizacji, np. charytatywnych. Stałym elementem jego prezydentury były wyjazdy do Szkocji, gdzie znajdowały się ośrodki szkolenia i koncentracji Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Prezydent nie zdecydował się jedynie na wizytę w Stacji Zbornej Oficerów, zlokalizowanej na wyspie Bute, słynnym miejscu odosobnienia dla oficerów, którzy zostali wyłączeni z czynnej służby wojskowej przez zwolenników gen. Władysława Sikorskiego. Takie spotkanie niewątpliwie mogłoby podnieść na duchu oficerów, tym bardziej, że promotor całej akcji — gen. Sikorski rozmawiał w Broughton z kilkudziesięcioma oficerami tuż przed wysłaniem ich na słynną emigracyjną tzw. wyspę węży⁷. Wydaje się, iż prezydent, chociaż był zdecydowanym przeciwnikiem odseparowania kilkuset oficerów na wyspie Bute, nie odpowiadał również na listy wysyłane do niego z Rothersey. Takie właśnie odnoszę wrażenie po lekturze *Dziennika czynności...* i wspomnianych już wyżej zapisków Stefana Mękarskiego.

Jacek Piotrowski, co należy szczególnie podkreślić, rzetelnie i wyjątkowo szczegółowo opracował *Dziennik czynności...* W dwóch omawianych tomach umieścił, bagatela, ponad 3 200 przypisów, w których przybliżył czytelnikowi podstawowe dane biograficzne postaci, z którymi spotykał się prezydent. O ile dotarcie do informacji np. na temat gen. Władysława Sikorskiego, gen. Władysława Andersa, Ignacego Jana Paderewskiego czy Stanisława Mikołajczyka nie stanowi większego problemu, o tyle ustalenie danych biograficznych znacznie mniej znanych polityków, urzędników, oficerów z dalszych emigracyjnych planów oraz zwykłych emigrantów wymagało już gigantycznej pracy, drobiazgowych i czasochłonnych poszukiwań oraz skrupulatnych badań w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego, Studium Polski Podziemnej, Bibliotece Polskiej w Londynie i rocznikach czasopism z „polskiego Londynu”. Z zadania tego wszakże Autor wywiązał się znakomicie, aczkolwiek nie uniknął drobnych pomyłek. Moim zdaniem, mógł również rozbudować kilka przypisów o nowe dane, dotyczące np. kariery politycznej w okresie po zakończeniu działań wojennych. Mam tu na myśli zwłaszcza pominięte w niektórych biogramach lata 50. i następne.

Bez większych problemów Autor opracowania mógł ustalić chronologię życia prezydenta Bydgoszczy Leona Barciszewskiego, ofiarę niemieckich zbrodni w 1939 r. (t. 1, s. 37)⁸. Tadeusz Tomaszewski prezesem NIK był znacznie dłużej niż do 1945 r. (t. 1, s. 72). Ze stanowiska odszedł dopiero w 1949 r., z chwilą objęcia stanowiska prezesa Rady Ministrów⁹. Pozostając przy

⁵ P. Wójtowicz, *Działalność Związków Ziemi Wschodnich w Londynie w latach 1942-1955*, w: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość Polaków na wschodzie*, pod red. M. Szczerbińskiego i T. Wolszy, Gorzów Wielkopolski 2001, s. 508.

S. Cenckiewicz, *Tadeusz Katelbach. Biografia polityczna (1897-1977)*, Warszawa 2005, s. 396.

⁷ S. Mękarski, *Zapiski z Rothersey 1940-1942*, opracował A. Adamczyk, Londyn-Piotrków Trybunalski 2003, s. 45.

⁸ *Bydgoski słownik biograficzny*, pod red. J. Kutty, t. 1, Bydgoszcz 1994, s. 24-26.

⁹ T. Wolsza, *Tadeusz Tomaszewski (1881-1950). Prezes Najwyższej Izby Kontroli na obczyźnie*, „Kontrola Państwa” 1999, nr 6, s. 196.

prezesach NIK, warto również zauważyć, że drugi emigracyjny szef tej organizacji, Stanisław Roch Okoniewski, już od maja 1949 r. pełnił obowiązki (t. 2, s. 618), chociaż przysięgę złożył dopiero w październiku 1950 r.¹⁰ W biografii Stanisława Strzetelskiego zabrakło kluczowej informacji, że był on od 1951 r. szefem sekcji radiowej w Komitecie Wolnej Europy, które już niebawem zmieniło nazwę na RWE¹¹. Odnoszę wrażenie, że przy notce na temat dr. Tadeusza Gluzińskiego (t. 1, s. 109) Autor zanadto zagalopował się i dopisał mu jeszcze aż dwa imiona: Walery i Kazimierz. Nie jest wykluczone, iż zaszła w tym wypadku pomyłka, Tadeusz Gluziński bowiem miał brata o imieniu Kazimierz (1900-1969), który był działaczem Stronnictwa Narodowego, „Szańca” i Rady Politycznej NSZ, po wojnie zaś, poszukiwany przez NKWD i MBP, początkowo przedostał się na teren Niemiec, potem osiedlił się na stałe we Francji. W biografii prof. Tadeusza Grodyńskiego (t. 1, s. 134) zabrakło informacji, iż był ponadto profesorem Uniwersytetu Warszawskiego oraz od 1940 r. członkiem kolegium NIK¹². W wypadku płk. Wacława Lipińskiego (t. 1, s. 146) konieczne wydaje się uzupełnienie, iż Bolesław Bierut wyrok śmierci zamienił na karę dożywotniego więzienia¹³. Ostatecznie Wacław Lipiński zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach (został prawdopodobnie zamordowany) w więzieniu we Wronkach. Warto również było rozbudować notkę na temat chorążego Walentego Wójcika (t. 1, s. 178), który w 1939 r. uratował i wywiózł z Belwederu osobiste pamiątki po Józefie Piłsudskim (mundur, szabla, listy itd.) i przez Bukareszt dostarczył je do Londynu¹⁴. Na marginesie pragnę jeszcze dodać, że Walenty Wójcik był ojcem prof. Zbigniewa Wójcika, wybitnego historyka i działacza Towarzystwa Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego. W biografii gen. Ludwika Ząbkowskiego (t. 1, s. 267) zabrakło informacji, że w latach 1971-1973 był on prezesem NIK¹⁵. W świetle ostatnich publikacji bezwzględnie należało rozbudować zapis na temat Henryka Sławika, który niebezpodstawnie, z uwagi na zaangażowanie w ratowanie węgierskich Żydów, jest obecnie porównywany do szwedzkiego dyplomaty Raula Wallenberga¹⁶. W notce biograficznej Bolesława Wierzbiańskiego zabrakło daty śmierci — 2003 r. Jacek Piotrowski popełnił ewidentny błąd, przypisując dr. Tartakowerowi (t. 2, s. 209) wybitne osiągnięcia szachowe. Otóż Autor opracowania najwzyczajniej pomylił dwie postaci; dr. Ksawerego (a nie Sawielija) i dr. Arie Tartakowera. Prezydentowi Władysławowi Raczkiewiczowi, nota bene wielkiemu miłośnikowi gry szachowej, faktycznie złożył wizytę w styczniu 1944 r. jako przedstawiciel Żydów z Polski w USA — dr. Arie Tartakower, który z szachami nie miał nic wspólnego¹⁷. Prawdą jest natomiast to, że dr. Ksawery Tartakower to wybitny szachista, tyle tylko, że w latach wojny służył on pod fikcyjnym nazwiskiem Cartier w randze oficera w armii francuskiej¹⁸. Karierę polityczną

¹⁰ Idem, *Stanisław Roch Okoniewski (1886-1966). Drugi prezes Najwyższej Izby Kontroli na emigracji*, „Kontrola Państwowa” 2001, nr 1, s. 164.

¹¹ P. Machcewicz, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999, s. 57. Por. również Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego (dalej IPMS), sygn. A 11E/1188. Z prasy i radia (skład personalny Komitetu Free Europe, 24 II 1953 r.

¹² IPMS, sygn. Kol. 100/1. Najwyższa Izba Kontroli. Prof. Tadeusz Franciszek Grodyński.

¹³ M. Gałęzowski, *Wzór piłsudczyka. Wacław Lipiński 1896-1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001, s. 308.

¹⁴ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego*, t. III, Wrocław 1994, s. 254.

¹⁵ T. Wolsza, *Stanisław Roch Okoniewski...*, s. 159.

¹⁶ E. Isakiewicz, *Czerwony ołówek. O Polaku, który ocalił tysiące Żydów*, Warszawa 2003; G. Lubczyk, *Polski Wallenberg. Rzecz o Henryku Sławiku*, Warszawa 2003.

¹⁷ *Polski słownik judaistyczny*, pod red. Z. Borzumińskiej i R. Żebrowskiego, Warszawa 2003, s. 697.

¹⁸ S. Witkowski, *Ksawery Tartakower*, Warszawa 1994, s. 16; W. Litmanowicz, J. Giżycki, *Szachy od A do Z*, t. 2, Warszawa 1987, s. 1222.

Stanisława Sopickiego (t. 2, s. 397) należy uzupełnić o kolejne istotne fakty. Na stanowiskach ministerialnych, z krótką przerwą w latach 1949-1950, pozostał on do 1953 r.¹⁹ W biogramie gen. dr. Tadeusza Porębskiego zabrakło informacji, że w latach 1967-1971 był on prezesem NIK²⁰. Przywołany w pracy tajemniczy kurier z kraju o nazwisku Góralczyk (t. 2, s. 616) to faktycznie czołowy działacz PPS Franciszek Białas, który w Polsce w latach okupacji posługiwał się pseudonimem Franek Góralczyk²¹.

Skoro Autor postanowił uwzględnić w biogramach informacje na temat edycji wspomnień i pamiętników, to nie powinien w tym wypadku pominąć tego rodzaju publikacji, np. Tadeusza Kiersnowskiego²², Juliusza Sakowskiego²³, Jerzego Kuncewicza²⁴, Stefana Męcarskiego²⁵, Kazimierza Iranek-Osmeckiego²⁶, Tadeusza Katelbacha²⁷ i Leona Kozłowskiego²⁸.

Recenzowany *Dziennik czynności prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939-1947* w rzetelnym i szczegółowym opracowaniu Jacka Piotrowskiego uznać należy za publikację udaną. Jest to niezwykle ważne źródło do dziejów polskiej emigracji politycznej lat 1939-1947.

Tadeusz Wolsza
Warszawa

Marek Kazimierz Kamiński, *Edvard Benes kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939-1943*, Warszawa 2005, ss. 384

Ostatnia publikacja książkowa Marka Kazimierza Kamińskiego pt. *Edvard Benes kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939-1943* jest kolejną pracą tego autora poświęconą stosunkom polsko-czechosłowackim i kolejną książką ważną nie tylko — jak myślę — w zakresie tej problematyki, ale w ogóle w historiografii dotyczącej dziejów najnowszych. Tytuły ważniejszych monografii Marka Kamińskiego wymienione zostały na tylnej okładce książki, ja jedynie pragnę tu wymienić jedną z wcześniejszych jego książek *Konflikt polsko-czeski 1918-1921*, wydaną nakładem Wydawnictwa NERITON i IH PAN w 2001 r. *Konflikt polsko-czeski 1918-1921* należy moim zdaniem do tych książek Marka K. Kamińskiego, nie mówiąc o artykułach, studiach i recenzjach, w której najintensywniej rewiduje on nawarstwione latami nieprawdy i schematy w stosunkach polsko-czeskich opisywanego okresu, sięgając do bogatych i różnorodnych zasobów źródłowych.

¹⁹ T. Wolsza, *Działalność polityczna i poglądy Stanisława Sopickiego (1941-1976)*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały”, t. 4, Warszawa 1999, s. 244.

²⁰ Idem, *Stanisław Roch Okoniewski...*, s. 159.

²¹ A. Siwik, *PPS na emigracji w latach 1945-1956*, Kraków 1998, s. 29.

²² T. Kiersnowski, *Moje spostrzeżenia o Rosji Sowieckiej (1940-1942)*. Słowem wstępnym poprzedził Piotr Łossowski. Notę biograficzną o autorze sporządził Ryszard Kiersnowski, Warszawa 1997.

²³ J. Sakowski, *Asy i damy*, Paryż 1962.

²⁴ J. Kuncewicz, *Wyspy pamięci*, Warszawa 1985.

²⁵ S. Męcarski, op. cit.

²⁶ K. Iranek-Osmecki, *Powołanie i przeznaczenie. Wspomnienia oficera Komendy Głównej AK 1940-1944*, Warszawa 1998.

²⁷ T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia*, przejrzał, poprawił i posłowiem opatrzył S. Cenckiewicz, Gdańsk 2001.

²⁸ L. Kozłowski, *Moje przeżycia w więzieniu sowieckim i na wolności w czasie wojny w Rosji sowieckiej*, wstęp i opracowanie B. Gogol i J. Tebinka, Warszawa 2001.